

ОСНОВИ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

ЗАРУБІЖНІ ОНЛАЙН-ЕНЦИКЛОПЕДІЇ ПРО АНЕКСОВАНИЙ КРИМ

*Микола Железняк
Олександр Іщенко*

(Україна)

Дослідження присвячено питанням висвітлення нинішнього статусу Криму в загальних енциклопедичних виданнях різних країн світу (опрацьовано 13 онлайн-енциклопедій). Попри те, що енциклопедії є авторитетними носіями неупереджених, об'єктивних знань, в аналізованих джерелах фіксуємо розбіжності у трактуванні належності Криму. У більшості енциклопедій є намагання подати як офіційну, визначену міжнародним правом точку зору, згідно з якою Крим – це Україна, так і неофіційну, що пов'язана de facto з контролем Криму Російською Федерацією. Втім, у деяких енциклопедіях домінує однозначне трактування Криму як складової частини Росії.

Ключові слова: онлайн-енциклопедії, Автономна Республіка Крим, анексія Криму Російською Федерацією, російсько-українська гібридна війна.

ABOUT ANNEXED CRIMEA IN ONLINE ENCYCLOPEDIAS WORLDWIDE

*Mykola Železnjak
Oleksandr Iščhenko*

The study is devoted to the definition the present status of Crimea in general encyclopedias worldwide (investigated 13 online encyclopedias). Differences in the analyzed encyclopedias on the interpretation of the political status of Crimea are manifested despite the fact that encyclopedias are recognized compendium of clear, objective knowledge. In most encyclopedias, we see attempts to present different views on this issue: there are both the official one defined international law according to which Crimea is Ukraine, and the unofficial one related to the actual control of Crimea by the Russian Federation. However, in some encyclopedias only one interpretation dominates, which states that Crimea is Russia.

Key words: online encyclopedias, Autonomous Republic of Crimea, annexation of Crimea by the Russian Federation, Russian-Ukrainian hybrid war.

Більшість країн світу, зокрема членів ООН, розглядають анексований Крим як українську територію і не визнають його частиною Російської Федерації. Така позиція зумовлена, зокрема, резолюцією ООН про територіальну цілісність України, прийнятою Генеральною Асамблеєю 27 березня 2014 року. У документі наголошено, що референдум, проведений в Автономній Республіці Крим і місті Севастополі 16 березня 2014 року, не є легітимний, отже, не може впливати на зміну геополітичного статусу Криму, тобто затверджувати вихід його зі складу України, припиняючи існування Автономної Республіки Крим, та входження до складу РФ. Дії Росії щодо захоплення Криму на підставі проведеного референдуму в документі кваліфіковано як акт незаконної анексії. При цьому резолюцію ООН про територіальну цілісність України відмовились схвалити, окрім Росії, Білорусі, Болівії, Вірменії, Зімбабве, КНДР (Північної Кореї), Куби, Нікарагуа, Сирії і Судану, чим *de facto* визнали Республіку Крим суб'єктом Російської Федерації (Crawford 2014). Ще одним підтвердженням зазначеної вище ООН була участь представників 47 держав світу в роботі “Кримської платформи” 23 серпня 2021 року, серед них – глави держав, очільники та члени урядів.

Згодом, 19 грудня 2016 року, Генеральна Асамблея ООН ухвалила резолюцію з прав людини в Криму, у якій Крим назвала тимчасово окупованою територією (Sayarin 2018). Згідно із Всеукраїнським переписом населення 2001 року в Автономній Республіці Крим проживало понад 125 національностей і народностей (Петроградська 2007). Варто зауважити, що дані про населення Криму в літературі не завжди збігаються, адже в інших джерелах фіксуємо, наприклад, 110 національностей і народностей на півострові (Єфимов 2001). Незважаючи на те, що більшість мешканців Криму – росіяни (58,5 %), для багатьох його жителів перебування у складі РФ, вочевидь, стало неприйнятною подією з точки зору політичної чи національної самоідентифікації й набуло ознак етноконфліктогенності. Найчастіше невдоволення висловлюють кримські татари та українці – вони перманентно зазнають дискримінації з боку російських державних структур у Криму (Соупаш 2019; Zubkovych 2020). Уже в перший рік анексії, як свідчить перепис населення Криму, проведений у РФ (2014 р.), частка українців на півострові зменшилася до 15,7 % (було 24,4 % за переписом населення 2001 р.), кримських татар – до 10,6 % (було 12,1 %), а росіян збільшилася до 68 % (Hughes 2016). Репресії окупаційної влади, особливо щодо кримських татар, посилювалися після прийняття Верховною Радою України Закону “Про корінні народи України” (від 01.07.2021).

З огляду на низку соціогуманітарних проблем важливим було прийняття Верховною Радою України Закону України “Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України”, яким насильницьке надання громадянства РФ мешканцям окупованих

територій визнається недійсним. Це означає, що з позиції українського законодавства жителі півострова продовжують бути громадянами України.

Нині тема Криму – потужний етнополітичний, соціогуманітарний виклик для національної безпеки України. І не лише на рівні геополітичної боротьби, правових дискусій, соціальних конфліктів, а повсякчас у різних аспектах суспільної діяльності. Особлива значимість проблеми – у тих сферах, де важливу роль відіграє інформаційна безпека; тут ідеться й про енциклопедистику, у якій принципово важливе значення мають питання достовірності, об'єктивності відомостей, поданих в енциклопедичних джерелах.

Мета нашого дослідження – простежити висвітлення реалій сучасного Криму в зарубіжній енциклопедичній літературі. Незважаючи на позицію статусу Криму, закріплену нормами міжнародного права, інколи констатуємо, що низка суб'єктів комерційної діяльності демократичних правових держав (і це особливо прикро!) вважає Крим частиною РФ. Зовсім неприпустимо, коли серед них – флагмани науково-видавничої спільноти. Приміром, всесвітньовідома наукометрична база даних “Web of Science” (Master Journal List), що належить компанії “Clarivate Analytics”, індексує журнал “Physical Oceanography” Морського гідрофізичного інституту Російської академії наук, розміщеного на тимчасово окупованих територіях України, вказуючи таку адресу видавця: вул. Капітанська, 2, Севастополь, Росія³⁰. Рейтинговий журнал “Frontiers in Plant Science” дослідників Нікітського ботанічного саду визнає російськими, адже так зазначає їхнє місце роботи: FSFIS “The Nikita Botanical Gardens – National Scientific Center of the RAS”, Yalta, Russia³¹. Зафіксовано й цілком безпрецедентні факти: на Чемпіонаті Європи з футболу влітку 2021 року у Бухаресті вболівальникам з українським прапором, на якому був напис “Крим – це Україна”, заборонили вхід на матч національних збірних України й Австрії³². Це кілька з багатьох прикладів, коли у світі на різних рівнях Крим трактують як територію РФ.

Не можна бути впевненим, що і в енциклопедичних виданнях відсутні неправильні тлумачення, конотації, наративи щодо статусу сучасного Криму. Вивчення опису в енциклопедіях історичних подій, осіб, явищ та загалом будь-яких тем політично маркованого змісту набуває популярності в працях з історичної енциклопедистики. Прикладом слугує розвідка М. Махортиха, який дослідив, як в онлайн-енциклопедіях описано прикметний в історії України епізод про захоплення Львова німецькими військами 30 червня 1941 року (Makhortykh 2017). Те, яку інформацію подають енциклопедії про події 2014 року в Україні, за винятком

³⁰ Електронний ресурс: <https://mjl.clarivate.com/home?issn=0928-5105> [Дата останнього доступу 29.08.2021].

³¹ Електронний ресурс: <https://doi.org/10.3389/fpls.2021.541171> [Дата останнього доступу 29.08.2021].

³² Електронний ресурс: <https://suspilne.media/141574-u-buharesti-faniv-z-praporom-krim-ce-ukraina-ne-pustili-na-gru-ukraina-avstria> [Дата останнього доступу 29.08.2021].

“Вікіпедії”³³ (Козир 2017), поки що не аналізовано, проте ширше коло публікацій близького спрямування, зокрема про характер їх висвітлення в ЗМІ – див., напр.: (Maksymenko 2016).

Сучасний Крим – популярна у світі тема досліджень у соціогуманітарних науках, передусім правознавчих, історіографічних. Серед них згадаємо студію американських дослідників (Vosoughi 2018), які вивчали швидкість поширення правдивої та фейкової інформації на основі новинних повідомлень (серед них і опис подій у Криму в 2014 р.). Зазвичай дезінформацію щодо Криму поширює російська пропаганда (Hetmanchuk 2019), обґрунтовуючи стереотип про “російський Крим” та популяризуючи по всьому світу аргументи про справедливість і законність привласнення Росією Криму. Російська дезінформація на тему Криму стосується не лише подій останнього десятиліття – маємо справу із широкою фальсифікацією історичних подій, значна частина яких сягає часів Кримського ханства як першого національно-державного утворення кримських татар (Іванов 2017, 15). Це, між іншим, стимулює вивчення українцями контенту сучасних галузевих (зокрема історичних) енциклопедичних видань, присвячених Криму, й визначає пріоритети для продовження досліджень у визначеному цією розвідкою напрямку.

З огляду на окреслені вище тези станом на сьогодні принциповими питаннями щодо сучасного Криму для висвітлення в енциклопедичній літературі вважаємо такими:

- Чий Крим (анексія / окупація української території чи законне приєднання до Росії)?
- Як розуміти події 2014 року, пов’язані з долею Криму?
- Що відбувається з корінним населенням Криму та з правами людей в цілому на півострові внаслідок його анексії Росією?

Пошук відповідей на зазначені запитання здійснено в загальних онлайн-енциклопедіях країн Європи та світу. Серед них “Британська енциклопедія” (“Encyclopaedia Britannica”), “Енциклопедія Брокгауз” (“Brockhaus Enzyklopädie”), “Універсальна литовська енциклопедія” (“Visuotinė Lietuvių Enciklopedija”), “Велика норвезька енциклопедія” (“Store norske leksikon”), шведська “Національна енциклопедія” (“Nationalencyklopedin”), польська “Велика енциклопедія” (“Wielka encyklopedia PWN”), італійська енциклопедія “Треккани” (“Treccani”), “Естонська енциклопедія” (“Eesti Entsüklopeedia”), “Хорватська енциклопедія” (“Hrvatska enciklopedija”), “Колумбійська енциклопедія” (“Columbia Encyclopedia”), “Велика російська енциклопедія” (“Большая российская энциклопедия”), “Енциклопедія Кирила і Мефодія” (“Энциклопедия Кирилла и Мефодия”), “Башкирська енциклопедія” (“Башкирская энциклопедия”). До уваги брали й інші

³³ Ми схиляємося до тієї науково обґрунтованої позиції, згідно з якою “Вікіпедію” не зовсім коректно вважати енциклопедією, а радше окремим типом інформаційно-довідкових джерел – докладніше див. (Железняк 2021).

зарубіжні загальні онлайн-енциклопедії, проте оскільки інформації щодо Криму в них не було виявлено, про них тут не згадуємо.

“*Британська енциклопедія*”. Містить доволі розлогу статтю під назвою “Крим”³⁴, докладно описуючи події 2014 року. У дефінітивній частині Крим визначено як українську територію, що адміністративно виокремлено Автономною Республікою Крим. Кризу в Криму стаття описує від часів Помаранчевої революції, коли на політичній арені України з’явився В. Янукович. Підкреслено, що з його обранням президентом країни було продовжено оренду Росією порту в Севастополі й перебування там російських військовослужбовців до 2042 року. Висвітлення подій 2014 року розпочато з того факту, що невідомі особи в масках, які виявилися російськими військовиками, захопили будівлю кримського парламенту та інші важливі державні установи. Під їхнім наглядом проросійські парламентарі обрали прем’єр-міністром уряду Криму С. Аксьонова, представника партії “Єдина Росія”. Пізніше президент РФ за згодою парламенту під гаслами захисту російськомовного населення скерував російські війська до Криму, які взяли під свій контроль півострів. На тлі протистояння України й Росії та в умовах вторгнення військ РФ у Крим місцевий уряд організував і провів референдум, за результатами якого проголосили незалежність Криму та висловили намір приєднатися до РФ. У статті наголошено, що Україна визнала цей референдум як неконституційний, а місцеві кримські татари закликали бойкотувати його результати. Незважаючи на це, РФ зарахувала Крим до свого складу. Водночас повідомлено, що ООН неодноразово підкреслювала відсутність легітимності приєднання Криму до Росії, підтверджуючи, що Крим лишається українським. Також акцентовано, що анексія Криму підвищила рейтинг В. Путіна серед росіян та зумовила міжнародний осуд і санкції.

У “Британській енциклопедії” є також стаття “Криза у Криму й на Сході України (Російська інтервенція та анексія Криму)”³⁵. У ній більш докладно висвітлено події 2014, ніж у попередній статті. Розкриття теми продовжено описом основних подій наступних років до 2020.

“*Універсальна литовська енциклопедія*” вирізняється серед інших загальних, окрім “Британської енциклопедії”, тим, що містить окрему статтю “Анексія Криму”³⁶, яка розпочинається з того факту, що 2008 року В. Путін, виступаючи в Бухаресті, попередив Захід, що в разі приєднання України до НАТО вона втратить Крим та Схід. Тут уміщено докладний опис подій 2013–2014 рр., коли Росія анексувала Крим.

³⁴ *Crimea*. Encyclopedia Britannica. Encyclopædia Britannica Inc. Chicago. Retrieved from: <https://www.britannica.com/place/Crimea> [Дата останнього доступу 12.03.2021].

³⁵ *The crisis in Crimea and eastern Ukraine Russian invasion and annexation of Crimea*. Encyclopedia Britannica. Encyclopædia Britannica Inc. Chicago. Retrieved from: <https://www.britannica.com/place/Ukraine/The-crisis-in-Crimea-and-eastern-Ukraine> [Дата останнього доступу 12.03.2021].

³⁶ *Кримо анексія*. Visuotinė Lietuvių Enciklopedija. Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras. Vilnius. Retrieved from: <https://www.vle.lt/straipsnis/krymo-aneksija> [Дата останнього доступу 22.04.2021].

“Енциклопедія Брокгауз”. У статті “Крим”³⁷ з першого речення автор констатує, що Крим – півострів і автономна республіка, що знаходиться на півдні України. Водночас зауважує, що від березня 2014 року de facto Крим приєднано до складу Росії. Стаття на сайті має обмежений доступ (доступні лише кілька перших речень), оскільки ця енциклопедія є комерційним (платним) ресурсом, тож інформацію іншого характеру про Крим з’ясувати не вдалося.

“Колумбійська енциклопедія”. У статті, присвяченій Криму³⁸, зауважено, що півострів у складі України (УРСР) – від 1954 року, а 2014 окупований і анексований Росією. Важливо, що автори наголошують на невизнанні світом Криму як складової РФ. Також зосереджують увагу на тому, що після 2014 року значна частина українців та представників корінних народів Криму (зокрема кримські татари) полишили територію півострова.

“Велика норвезька енциклопедія”. “Українська криза” – так у статті “Крим”³⁹ узагальнено політичні події лютого 2014 року, внаслідок яких Крим було приєднано до РФ. Зазначено, що новий статус Криму не визнається офіційною міжнародною спільнотою. Чіткого формулювання, що Крим належить Україні, немає (про те, що Крим український, свідчить лише наявна карта та структурні дані статті – її подано в розділі про географію України). Стаття містить окремий розділ про історію Криму, а в ньому – параграф, присвячений подіям 2014 року, в якому вже йдеться про анексію Криму Росією, що сталася за участі російських збройних сил. Водночас цей розділ починається з речення про те, що Крим – одна з небагатьох земель Росії, що має глибоку історію. Є також інформація про населення, причому загальну кількість жителів Криму наведено з покликанням на 2018 рік (у статті джерело даних не вказано), розподіл за національністю зазначено приблизними цифрами. Як бачимо, інформація в межах статті суперечлива щодо державної належності Криму. Не можна сказати, що вона висвітлює дві точки зору на статус Криму, радше маємо неузгодженість, викликану, імовірно, тим, що статтю готували три автори.

Шведська “Національна енциклопедія” трактує⁴⁰ Крим як півострів на півдні України й містить окремий підрозділ, присвячений його анексії Росією. У статті зауважено, що конфлікт щодо Криму тривалий час мав прихований характер і лише 2014 року набув апогею у зв’язку з відстороненням В. Януковича й приходом до влади проєвропейської опозиції. Енциклопедія безкоштовно подає статті в обмеженому форматі, тому повної інформації про зміст статті не маємо можливості висвітлити.

³⁷ *Krim*. Brockhaus Enzyklopädie. Brockhaus NE GmbH. München. Retrieved from: <http://brockhaus.at/ecs/enzy/article/krim> [Дата останнього доступу 12.03.2021].

³⁸ *Crimea*. The Columbia Electronic Encyclopedia. Columbia University Press. New York. Retrieved from: <https://www.infoplease.com/encyclopedia/places/baltic-cis/countries/crimea> [Дата останнього доступу 20.03.2021].

³⁹ *Krim*. Store norske leksikon. Foreningen SNL. Oslo. Retrieved from: <https://snl.no/Krim> [Дата останнього доступу 02.04.2021].

⁴⁰ *Krim*. Nationalencyklopedin. NE AB. Malmö. Retrieved from: <https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/krim> [Дата останнього доступу 02.04.2021].

В “Естонській енциклопедії”⁴¹ зазначено, що Кримський півострів – це територія, де розташовані адміністративні одиниці України – Автономна Республіка Крим і Севастополь. Не називаючи причин і не подаючи трактувань щодо захоплення Криму РФ, видання інформує, що в 2014 році на півострові було проведено референдум, за результатами якого Крим приєднано до Росії; однак Україна та міжнародна спільнота не визнали ні референдум, ні приєднання Криму до РФ.

Польська “Велика енциклопедія” у статті про Кримський півострів⁴² трактує його як територію на півдні України, адміністративно представлену Автономною Республікою Крим. Згадка про захоплення Криму Росією є лише в останньому реченні статті. Її сформульовано так: від березня 2014 року Кримський півострів контролює Росія.

В італійській енциклопедії “Треккани” у дефінітивній частині статті про Крим⁴³ зазначено, що його приєднано до РФ 2014 року. Також зауважено, що Крим нині належить Росії в умовах відсутності визнання цього факту з боку США та ЄС. У статті є термін “окупація”, який, втім, вжито щодо німецького вторгнення на півострів у період Другої світової війни. Згадуючи про населення, автори статті апелюють лише до росіян і українців й нічого не повідомляють про кримських татар.

“Хорватська енциклопедія”. У статті “Крим”⁴⁴ у дефінітивній частині згадано Автономну Республіку Крим, що підкреслює належність Криму до України. Водночас події 2014 року зображено так, ніби Крим є нині російською територією. Зокрема, зазначено, що на початку березня 2014 року під час політичної кризи в Україні збройні сили РФ чинили своєю присутністю в Криму політичний тиск на нову українську владу, що завершилося від’єднанням Криму від України (референдумом від 16 березня 2014 року) та його приєднанням до Росії (угода від 18 березня 2014 року). Стаття не містить термінів “анексія”, “окупація” абощо, а також інформації про порушення РФ норм міжнародного права.

Окремо розглянемо погляд на Крим російської енциклопедистики, зокрема й регіональної, на основі кількох видань.

“Велика російська енциклопедія”. Енциклопедія містить статтю “Кримський півострів”⁴⁵. Попри те, що статтю створено 2010 року й опубліковано в одному з томів енциклопедії, на сайті її електронної версії зазначено, що останню редакцію цієї статті здійснено 2020 року. Стаття не містить жодної інформації про будь-які історичні події, зокрема й 2014 рік.

⁴¹ *Krimm*. Eesti Entsüklopeedia. MTÜ Entsüklopeedia. Tallinn. Retrieved from:

<http://entsyklopeedia.ee/artikkel/krimm2> [Дата останнього доступу 04.04.2021].

⁴² *Krymski Polwysep*. Wielka encyklopedia PWN. PWN. Warszawa. Retrieved from:

<https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Krymski-Polwysep;3927910.html> [Дата останнього доступу 04.04.2021].

⁴³ *Crimea*. Treccani. Istituto dell'Enciclopedia italiana. Roma. Retrieved from:

<https://www.treccani.it/enciclopedia/crimea> [Дата останнього доступу 04.04.2021].

⁴⁴ *Krim*. Hrvatska enciklopedija: mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. Zagreb. Retrieved from:

<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=33961> [Дата останнього доступу 04.04.2021].

⁴⁵ *Крымский полуостров*. Большая российская энциклопедия. БРЭ. Москва. Электронный ресурс:

<https://bigenc.ru/geography/text/5870775> [Дата останнього доступу 02.04.2021].

Однак у дефінітивній частині⁴⁶ читаємо таке: “Кримський півострів (Крим) – півострів в південно-східній частині Європи, розташований в основному в Російській Федерації, частково – в складі Херсонської області України”. Отже, “Велика російська енциклопедія” однозначно вважає Крим частиною Росії.

Російське видання містить також статтю “Крим”⁴⁷. Саме в ній можна ознайомитися з поглядом російської енциклопедичної думки на історію й сучасний політичний, культурний, економічний стан півострова. Стаття починається з безкомпромисного визначення: “Крим – суб’єкт Російської Федерації (Республіка Крим)”. У параграфі про населення згадано лише дані перепису населення Криму 2014 року, який вважається незаконним з точки зору українського й міжнародного права. Зазначено, що після входження Криму до складу Росії (вжито саме лексему ‘входження’, що семантично характеризує потрапляння Криму до РФ, протиставляючись лексемам ‘анексія’, ‘захоплення’, характерним для позаросійського дискурсу), з’явилася тенденція до збільшення кількості населення на півострові за рахунок росіян з інших регіонів країни. У розділі про історію регіону події 2014 року трактують так: унаслідок ескалації політичної напруги в Україні після повалення правління В. Януковича Верховна Рада Автономної Республіки Крим прийняла Декларацію про незалежність (11 березня 2014 року), яку через 5 днів підтримало населенням Криму на загальнокримському референдумі. Далі йдеться про те, що замість Автономної Республіки Крим з’явилася Республіка Крим, Верховна Рада якої одразу ж звернулася до РФ з пропозицією прийняти Крим до її складу. 21 березня 2014 року президент РФ підписав указ про прийняття Республіки Крим до складу РФ. Про події Євромайдану, Революцію Гідності або часто вживану в російських ЗМІ “хунту” в енциклопедичній статті не згадують. Із прикметних рис: у статті вживають синтаксему “на Україні”, хоча щодо цього існує офіційна позиція Інституту російської мови РАН, згідно з якою правильна форма – “в Україні”, а “на Україне” – форма, яка була усталена в період перебування України у складі Російської імперії чи Радянського Союзу. У цьому можна вбачати ставлення російських енциклопедистів до відновлення незалежності України в 1991 році. Цієї ж форми притримується й російська “Вікіпедія”.

Події, що сталися в Криму 2014 року, описано також у статті “Україна”⁴⁸. Окрім зазначеного вище, від’єднання Криму від України мотивовано ще однією причиною – скасуванням Верховною Радою України на чолі з новопризначеним спікером О. Турчиновим Закону “Про основи державної

⁴⁶ Оскільки енциклопедії відрізняються від словників і особливостями формулювання дефініцій (позаяк чітке визначення гасла присутнє не завжди й залежить від його характеру, суспільної значимості тощо), то дефінітивною частиною енциклопедичної статті вважаємо перший абзац, що зазвичай складається з 2–3 речень.

⁴⁷ *Крым*. Большая российская энциклопедия. БРЭ. Москва. Электронный ресурс: https://bigenc.ru/domestic_history/text/5682887 [Дата останнього доступу 04.04.2021].

⁴⁸ *Украина*. Большая российская энциклопедия. БРЭ. Москва. Электронный ресурс: <https://bigenc.ru/geography/text/4217406> [Дата останнього доступу 06.04.2021].

мовної політики”, яке немовбито викликало протести на півдні та сході України, а також негативну реакцію в РФ.

“Башкирська енциклопедія”. Невелика стаття про Крим⁴⁹ починається з того, що півострів трактують суб’єктом РФ (Республіка Крим). Інформацію про населення подано за даними перепису 2014 року. Відомостей про приєднання Криму до Росії та створення там Республіки Крим стаття не містить.

“Енциклопедія Кирила і Мефодія” подає розлогу статтю “Республіка Крим”⁵⁰. Із її назви зрозуміло, що редакція видання Крим вважає суб’єктом РФ. Багато місця відведено російському законодавству, що, на думку авторів статті, обґрунтовує легітимний статус Республіки Крим у межах Росії. Водночас зовсім не згадано про порушення українського й міжнародного законодавства. Прикметно, що в розділі про історію Криму період, відколи півострів є частиною України, означено такими формулюваннями, як “Крим у складі СРСР”, “Пострадянський період”, тобто відсутнє “Крим у складі України”. Причиною приєднання Криму до Росії названо акції протесту опозиції (Євромайдан), що призвели до повалення правління В. Януковича, який намагався відновити діалог щодо співпраці України й Росії в межах Митного союзу. Цікаво, що в розділі про науку перераховано науково-дослідні інститути Національної академії наук України і Національної академії аграрних наук України, тому зі статті не зрозуміло, під чиєю юрисдикцією перебувають українські наукові установи. Характеризуючи населення, автори статті подають дані перепису мешканців Криму 2014 року, а висвітлюючи мовну ситуацію, оперують даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року.

Отже, описуючи історію Криму, зокрема події 1783 року, автори в енциклопедичних статтях зазвичай чітко зазначають, що Крим був анексований Російською імперією внаслідок російсько-турецької війни. Однак аналіз опису в енциклопедіях сучасного статусу Криму свідчить про відсутність чітких пояснень, чому відбулася анексія Криму Росією в 2014 році. Наприклад, “Британська енциклопедія”, “Норвезька енциклопедія”, “Брокгауз” та деякі інші пов’язують анексію з “українською кризою 2014 року”. Втім, як відомо, наявність політичних криз у країнах не передбачає втрати їхніх територій. Енциклопедії в статтях про Крим уникають формулювань на кшталт “російсько-українська війна”, “російсько-українська неоголошена гібридна війна”, “російсько-український збройний конфлікт”, “військова агресія Росії в Україні” тощо. Деякі енциклопедії розширюють коло аргументації, додаючи відомості про те, що спричинило “українську кризу 2014 року” (йдеться про заяви й

⁴⁹ *Крым*. Башкирская энциклопедия. ГАУН РБ “Башкирская энциклопедия”, Энциклопедический портал “Башкортостан”. Уфа. Электронный ресурс: <http://bashenc.online/ru/articles/91292> [Дата останнього доступу 06.04.2021].

⁵⁰ *Республика Крым*. Универсальная энциклопедия Кирилла и Мефодия. ООО “Кирилл и Мефодий”. Москва. Электронный ресурс: [https://megabook.ru/article/Республика Крым](https://megabook.ru/article/Республика%20Крым) [Дата останнього доступу 06.04.2021].

реальні дії України щодо приєднання до НАТО, що означає відхід від російського впливу). Та треба визнати, що семантика терміна “українська криза” не містить конотацій, пов’язаних із Росією, не асоціюється з російською військовою інтервенцією, а радше наближається до термінів “громадянський конфлікт в Україні” або “громадянська війна в Україні”, поширюваних у світі пропагандою РФ. В українському суспільному наративі відсутнє це поняття (“криза 2014 року”) загалом; поширеним короткий час був лише дискурс про економічну кризу 2013–2014 рр., пов’язану з урядуванням М. Азарова.

На думку деяких дослідників, події тих часів “потребують певного часу для їхнього осмислення” (Краснодемська 2017, 58). Отже, можна припустити, що в енциклопедіях маємо представлення фактів без намагання їх чітко інтерпретувати, коли термін “криза” вживають як більш нейтральне для узагальнення подій порівняно з “війна”. Енциклопедичний стиль – це не лише представлення фактів, а й незаангажоване висвітлення різних точок зору. Риторика про російсько-українську війну існує в українській і зарубіжній науковій літературі, ЗМІ, тож закономірно має бути представлена у відповідних енциклопедичних статтях. Водночас цікаві дані знаходимо у дослідженні науковців із Німеччини, які демонструють, що класичним універсальним енциклопедіям, зокрема таким, як “Британська енциклопедія”, в цілому не властиво зосереджуватися на війнах і насильницьких конфліктах, що зумовлює й відповідний “пацифістський” стиль в інтерпретаціях і формулюваннях (Samoilenko 2018).

Розмаїття думок в суто науковій літературі порівняно з енциклопедичною дещо ширше. Ось як окремі науковці пояснюють анексію Криму: “Існують різні версії обґрунтування причин путінської інтервенції в Україну. Ми схильні вважати, що в цьому питанні треба відкинути всяку конспірологію та визнати очевидний факт: анексія Криму й війна на Донбасі – це помста Путіна українцям за Майдан” (Гордієнко 2020, 56). Наявність цієї помсти, як пояснюють інші дослідники, пов’язана з такими чинниками:

1. Несумісність поглядів українців і російської політичної еліти на майбутнє України.
2. Зовнішньополітичні амбіції російського керівництва, підкріплені історичною традицією побудови імперії та значним накопиченням матеріальних ресурсів завдяки продажу енергоресурсів.
3. Привабливість України як жертви й трофею – нереформована держава зі слабкою армією, неефективною економікою та корумпованою елітою біля керма.
4. Потреба Росії в “маленькій переможній війні”, здатній згуртувати російське суспільство навколо політичного керівництва країни, яке хоче ще довго залишатися незмінним.
5. Понад те, Україна – єдиний реальний конкурент Росії на пострадянському просторі, і знищення її суверенітету дасть потужний

негативний сигнал країнам Центральної та Східної Європи, Балтії щодо центру сили в регіоні. Приемним бонусом для Кремля при цьому стає використання ресурсів України для посилення російського впливу (Магда 2020, 203).

Не вирізняються однозначністю енциклопедії й у тлумаченні статусу сучасного Криму. Із цього погляду можемо виокремити дві групи – російські енциклопедії й неросійські енциклопедії: у перших Крим однозначно трактують російським, у других формулювання різняться нюансами, але протилежними до перших (Крим – український; Крим – український *de jure* й російський *de facto*). Не раз фіксували неузгодженість позиції в межах однієї статті, коли в дефінітивній частині читаємо, що Крим – український, а з тексту випливає, що таки приєднаний до Росії. Прикметною щодо цього є стаття “Крим” у “Хорватській енциклопедії”.

У російських енциклопедіях в контексті подій 2014 року побутує термін “приєднання Криму” й відсутній – “анексія Криму”, “окупація Криму”; в неросійських енциклопедіях найчастіше вживають термін “анексія Криму” й рідше – “окупація Криму” (див. табл. 1). Більша поширеність терміна “анексія” порівняно з “окупація”, вочевидь, зумовлена тим, що окупацією прийнято називати наслідок воєнних дій, а анексією – результат неправомірних дій, що не обов’язково передбачає збройне захоплення. Оскільки події 2014 року в Україні більшість зарубіжних енциклопедій пов’язує з політичною кризою, а не воєнним нападом іншої країни, то логічним є домінування терміна “анексія” над “окупацією”.

Табл. 1.

Вживання термінів “окупація”, “анексія”, “приєднання” в енциклопедіях (у переліку – лише ті енциклопедії з кола досліджених, у яких подано трактування подій 2014 року в Криму; згруповано за термінологічними позиціями)

Енциклопедії	Окупація Криму РФ	Анексія Криму РФ	Приєднання Криму до РФ (в тому числі приєднання лише <i>de facto</i>)
Колумбійська енциклопедія	+	+	
Універсальна литовська енциклопедія		+	
Британська енциклопедія		+	+
Національна енциклопедія (Швеція)		+	+
Енциклопедія Брокгауз		+	+

Велика норвезька енциклопедія	+	+
Хорватська енциклопедія		+
Естонська енциклопедія		+
Велика енциклопедія (Польща)		+
Треккані (Італія)		+
Велика російська енциклопедія		+
Енциклопедія Кирила і Мефодія		+

У табл. 1 енциклопедії згруповано за наявністю в статтях про Крим оперування тим чи іншим терміном. Утім, треба зазначити, що контекст вживання відповідних термінів відіграє значну роль в розумінні трактування статусу Криму. Скажімо, у нашій таблиці “Британська енциклопедія” і “Велика норвезька енциклопедія” мають спільну позицію, адже послуговуються обома термінами – “анексія” і “приєднання”. Однак у першій наголошено, що Крим – український, а Росія приєднала його до себе незаконно – через анексію півострова, й нині він належить їй *de facto*, а *de jure* – ні; у другій же зазначають, що Крим від 2014 р., по суті, російський, що дістався РФ шляхом анексії у зв’язку з політичною кризою в Україні.

Відзначимо також, що деякі зарубіжні енциклопедії не вважають за необхідне висвітлювати, окрім основної, російську точку зору на сучасний статус Криму. Вважаємо, що це цікава для енциклопедистів ситуація, що являє собою зіткнення двох ознак енциклопедичного жанру – об’єктивності й чіткості (зрозумілості). З одного боку, в енциклопедичних статтях важливо представити спектр різних думок щодо об’єкта опису, а з іншого – донести до читачів чітке розуміння цього об’єкта. Здається, статті, в яких Крим називають українським, а через абзац – російським, породжує в читачів більше запитань, ніж відповідей.

Російські енциклопедії подають лише російську версію про статус Криму, забезпечуючи чіткість і зрозумілість інформації. Однак об’єктивно вона – оманлива, маніпулятивна, спрямована на утвердження хибних стереотипів. Це свідчить про те, що енциклопедистика в РФ продовжує радянську традицію, коли енциклопедичні видання слугували інструментом поширення політичних ідеологем.

Це ще раз підтверджує думку, що в умовах поширення дезінформаційних процесів, зумовлених нав’язуванням політичних лозунгів, конспірологічних теорій, продукуванням фейкових новин тощо, суспільство має великий попит на якісну інформацію достовірного характеру, подану реальними експертами в національних енциклопедіях (Bolstad 2019). “Велику російську енциклопедію”, як відомо, готують експерти, проте цей факт, як бачимо, не убезпечує її від

нав'язування ідеологічної пропаганди, що є неминучим в умовах тоталітарного режиму.

Енциклопедії фактично не висвітлюють соціогуманітарних питань, пов'язаних із анексією Криму, тобто на те, як вона вплинула на жителів Криму, їхні права і свободи. Кількісний аспект щодо опису сучасного населення Криму домінує над якісним.

З огляду на вищенаведене можна зробити висновок:

1. Чий Крим? У більшості зарубіжних енциклопедій зазначено, що юридично Крим лишається українським, проте фактично – російський, оскільки перебуває під контролем РФ і не підконтрольний Україні. Російські енциклопедичні видання Крим називають російським, уникаючи згадок про іншу точку зору.

2. Як розуміти події 2014 року, пов'язані з долею Криму? Схарактеризовані енциклопедичні джерела подають зазвичай опис основних подій, що мали місце в Криму й на решті території України у 2013–2014 рр., й не часто вдаються до інтерпретацій. Найчастіше анексію Криму пов'язують із політичною кризою в Україні, хоча й апелюють до претензій президента РФ В. Путіна на проросійські території України, висловлених задовго до 2014 року. У зв'язку з цим політичну кризу кваліфікують не причиною анексії Криму, а поштовхом до неї, сприятливими умовами. В енциклопедичних статтях про Крим не згадують про гібридну російсько-українську війну (лише – про політичну кризу), внаслідок якої Крим було анексовано (ймовірно, через те, що анексія Криму відбулася без бойових дій, хоча очевидним є факт, що військова інтервенція РФ в Україну розпочалася захопленням Криму).

3. Що відбувається з корінним населенням Криму і з правами людей в цілому на півострові внаслідок його анексії Росією? Енциклопедичні джерела не акцентують уваги на цьому. Очевидно, причиною є низький рівень дослідження відповідних проблем. Творці енциклопедій лише збирають і узагальнюють наявну інформацію, проте не здійснюють фахових досліджень із зазначених питань.

Гордієнко, М. (2020). *Аксіологічні імперативи Майдану як чинник соціального катарсису модерної нації*. У кн.: І. Пошивайло, Л. Онишко (Ред.). *Революція Гідності: на шляху до історії*. Національний музей Революції Гідності. Київ. С. 47–62.

Сфимов, С., Мальгін, О., Похилюк, Є., Тигліянець, П. (2001). *Автономна Республіка Крим*. У кн.: І. Дзюба, А. Жуковський, М. Железняк та ін. (Ред.). *Енциклопедія Сучасної України*. Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. Київ. С. 118–128.

Железняк, М., Іщенко, О. (Ред.). (2021). *Українська електронна енциклопедистика в соціогуманітарному вимірі: монографія*. Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. Київ.

Іванов, О. (2017). *Генезис державності на території Криму в контексті забезпечення захисту інформаційного простору України*. Інформаційна безпека людини, суспільства, держави. Вип. 2. С. 15–23.

Козир, Ю., Дубініна, М. (2017). *Вікіпедія в інформаційному протистоянні України і Росії*. Вісник Львівського університету. Журналістика. Вип. 42. С. 307–314.

Краснодемська, І. (2017). *Російсько-українська війна в дискурсі західних мас-медіа*. Українознавство. Вип. 64. С. 57–73. Електронний ресурс: [https://doi.org/10.30840/2413-7065.3\(64\).2017.120303](https://doi.org/10.30840/2413-7065.3(64).2017.120303) [Дата останнього доступу 15.07.2021].

Магда, Є. (2020). *Гібридна агресія Росії як відповідь на Революцію Гідності в Україні*. У кн.: І. Пошивайло, Л. Онишко (Ред.). *Революція Гідності: на шляху до історії*. Національний музей Революції Гідності. Київ. С. 199–206.

Петроградська, А. (2007). *Етнічна історія Криму в таблицях, картосхемах і діаграмах (за даними переписів населення): інформаційно-довідковий посібник*. Антиква. Сімферополь.

Bolstad, E., Pettersen, S. (2019). *How to build an Encyclopedia for the 21st Century: Lessons learned from The Great Norwegian Encyclopedia*. *Studia Lexicographica*. Vol. 13 (24). P. 153–171. Retrieved from: <https://doi.org/10.33604/sl.13.24.5> [Дата останнього доступу 22.06.2021].

Coynash, H., Charron, A. (2019). *Russian-occupied Crimea and the state of exception: repression, persecution, and human rights violations*. *Eurasian Geography and Economics*. Vol. 60 (1). P. 28–53. Retrieved from: <https://doi.org/10.1080/15387216.2019.1625279> [Дата останнього доступу 10.07.2021].

Crawford, E. (2014). *United Nations General Assembly Resolution on the Territorial Integrity of Ukraine*. *International Legal Materials*. Vol. 53 (5). P. 927–932. Retrieved from: <https://doi.org/10.5305/intelegamate.53.5.0927> [Дата останнього доступу 16.07.2021].

Hetmanchuk, M., Zazuliak, Z. (2019). *Informational Sphere – the Key Factor of Russian Hybrid Aggression against Ukraine*. *Humanitarian Vision*. Vol. 5. (1). P. 7–12. Retrieved from: <https://doi.org/10.23939/shv2019.01.007> [Дата останнього доступу 16.07.2021].

Hughes, J., Sasse, G. (2016). *Power ideas and conflict: ideology, linkage and leverage in Crimea and Chechnya*. *East European Politics*. Vol. 32 (3). P. 314–334. Retrieved from: <https://doi.org/10.1080/21599165.2015.1124091> [Дата останнього доступу 16.07.2021].

Makhortykh, M. (2017). *War Memories and Online Encyclopedias*. *Journal of Educational Media, Memory, and Society*. Vol. 9 (2). P. 40–68. Retrieved from: <https://doi.org/10.3167/jemms.2017.090203> [Дата останнього доступу 10.07.2021].

Maksymenko, O. (2016). *Ukraine's Euromaidan in Turkish Media*. *Sociology: theory, methods, marketing*. Vol. 2. P. 162–173.

Samoilenko, A., Lemmerich, F., Zens, M., Jadidi, M. (2018). *(Don't) Mention the war: a comparison of Wikipedia and Britannica articles on national histories*. In: *Proceedings of the 2018 World Wide Web Conference*. International World Wide Web Conferences Steering Committee. Geneva. P. 843–852. Retrieved from: <https://doi.org/10.1145/3178876.3186132> [Дата останнього доступу 15.07.2021].

Sayarin, S., Tsybulenko, E. (Eds.). (2018). *The Use of Force against Ukraine and International Law*. T.M.C. Asser Press. The Hague. Retrieved from: <https://doi.org/10.1007/978-94-6265-222-4> [Дата останнього доступу 10.07.2021].

Vosoughi, S., Roy, D., Aral, S. (2018). *The spread of true and false news online*. *Science*. Vol. 359 (6380). P. 1146–1151. Retrieved from: <https://doi.org/10.1126/science.aap9559> [Дата останнього доступу 15.07.2021].

Zubkovych, A. (2020). *Crimean Tatars and the Question of National and Ethnic Belonging in Ukraine*. In H. Shelest, M. Rabinovych (Eds). *Decentralization, Regional Diversity, and Conflict. Federalism and Internal Conflicts*. Palgrave Macmillan. Cham. Retrieved from: https://doi.org/10.1007/978-3-030-41765-9_4 [Дата останнього доступу 15.07.2021].